

Kennisnetwerk Multifunctionele Landbouw

Rapportage 2004

stelsel

innovatie

WAGENINGENUR

For quality of life

Colofon

Het Kennisnetwerk Multifunctionele Landbouw is onderdeel van het LNV-onderzoeksprogramma 400-V Multifunctionele Bedrijfssystemen en wordt uitgevoerd onder auspiciën van Praktijkonderzoek van de Animal Sciences Group en het Praktijkonderzoek Plant en Omgeving sector Akkerbouw, Groene Ruimte en Vollegrondsgroenten, beide gevestigd in Lelystad en deel uitmakend van Wageningen UR.

Het netwerk richt zich op innovatie, verbreding en multifunctionaliteit van de Nederlandse landbouw. Het netwerk wil een platform zijn voor uitwisseling van kennis tussen praktijk, onderzoek en beleid en bijdragen aan de verdere ontwikkeling en implementatie van innovaties op praktijkbedrijven.

Teksten	Mieke Vuijk (Consultants of swing)
Fotografie	PPO, ASG
Vormgeving	Rina Kleinjan en Tina de Kleijn, Wageningen UR
Druk	Propress, Wageningen

© 2005 Wageningen, Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopiëren, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Praktijkonderzoek Plant & Omgeving.

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving B.V. is niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij gebruik van gegevens uit deze uitgave.

PPO Publicatienr. 339; € 10,00

Inhoud

Kennisnetwerk Multifunctionele Landbouw	> 3
Aanleiding en doel	> 5
Wat verstaan we onder multifunctionele landbouw?	> 7
>> In Letters	
>> In cijfers	
Werkwijze	> 8
>> Vooraf	
>> Werving van bedrijven/criteria	
>> Geografische ligging deelnemende bedrijven	
Resultaten	> 11
>> People, profit en planet	
Werkprogramma 2005	> 15
>> Ontmoetingen met beleid	
>> Goodwill bij partnerpartijen	
>> Slim combineren	
>> Verdieping en inspiratie	
>> Netwerken met netwerken	
Conclusies	> 18

Kennisnetwerk Multifunctionele Landbouw

Voor u ligt het rapport over de voortgang van het Kennisnetwerk Multifunctionele Landbouw. Het Kennisnetwerk is een bundeling van (vooralsnog) 18 agrarische bedrijven die, naast hun agrarische bedrijfsvoering, arbeid inzetten op verbrede activiteiten en daar een deel van hun inkomen aan onttelen. Het Kennisnetwerk en het onderzoek daaromtrent kon mede worden gestart dankzij een extra financieringsimpuls vanuit LNV met als doel het inzicht te verdiepen in de motieven, ondernemerseigenschappen, obstakels en knelpunten, en de bedrijfsrendementen van multifunctionele bedrijven. Resultaten en bevindingen van dit onderzoek dienen om het beleid in zake van multifunctionele landbouw beter te kunnen focussen op het faciliteren van innovaties en het doorstromen van kennis en ervaring naar een breder deel van de agrarische sector.

Het rapport is als volgt opgebouwd:

- Aanleiding en doel;
- Werkwijze;
- Resultaten;
- Werkprogramma 2005.

In dit rapport verantwoorden we richting opdrachtgever en financier op welke wijze we de beschikbaar gestelde gelden in 2004 hebben besteed en welke prioritering we hebben gekozen in het werkprogramma van 2005.

Tegelijk verantwoorden we richting deelnemers welke thema's en kwesties op basis van het onderzoek op hun bedrijven zijn gekozen om in het vervolg uit te werken in deelprojecten en activiteiten.

We hopen met deze eerste rapportage bij te dragen aan het vergroten van inzicht in ontwikkelingen binnen de multifunctionele landbouwsector; ontwikkelingen die inmiddels moeten worden gezien als meer dan hobbyisme en daarom vragen om serieus bij de beleidsvorming te worden betrokken.

Wageningen UR, maart 2005

Catharinus Wierda

Projectleider

‘Toen zei ik: Goh, we doen toch aan verbrede landbouw? Dat wil Veerman, dat wou Brinkhorst ...!
Dus doen we dat en dan mag het van jullie niet. Dat is raar!’

Deelnemende bedrijven (1)

Het bedrijf van Jaap en Marente Hupkes is gelegen in Voorst (Gld.). Het herbergt twee bedrijven, het melkveebedrijf Boerderij Noord Empe (man-vrouw maatschap) en het bedrijf Agrarisch Cultuurgoed, een eenmanszaak van mevrouw Hupkes-Bouman. Het melkveebedrijf heeft een oppervlakte van 50 hectare. Het doel van het bedrijf is om een centrum te zijn waar de mens weer in contact kan komen met de natuurlijke levensprocessen, met de natuur en met zichzelf. Binnen Agrarisch Cultuurgoed vinden verschillende activiteiten plaats op het gebied van zorg, educatie, natuur en recreatie, onder het thema 'beleving'. Ritme, respect, ruimte en rust zijn hierbij de belangrijkste kernkwaliteiten. In 2005 is gestart met de Tuin die plek biedt aan een grote groep zorgvragers. Hiermee speelt men in op de behoefte aan dagbesteding en arbeidsrehabilitatie of te wel natuurlijk helen. Marente Hupkes inspireert als brugbouwer tussen verschillende initiatieven en ministeries. (VROM, EZ, Welzijn en Onderwijs). Internet www.agrarischcultuurgoed.nl.

Arie Lap

De familie Lap heeft een bloembollenbedrijf van 27 hectare in Den Hoorn (Texel, NH). Daarvan is er een deel bestemd voor grasland voor het beweiden van schapen. Als neventak wordt er gedaan aan waterbeheer en aan agrarisch natuurbeheer. Het waterbeheer is ondergebracht in de pilot 'Water voor Texel'. Hierbij wordt er gekeken naar mogelijkheden om te telen met 'watertolerantere' bloemen. Er zijn plannen voor het opzetten van een camping ten behoeve van seizoenskrachten en verbreding van de bedrijfsvoering. Ook zijn er ideeën om de oude stolp op het bedrijf geschikt te maken voor overnachtingen. De vraag naar dit soort producten is er op Texel. Door de ligging van het bedrijf (in het dorp) wordt het door de gemeente echter niet toegestaan om iets op dit vlak te ondernemen.

De Hemelrijksche Hoeve, het bedrijf van Johan en Gerrie Martens, is gelegen in Biezenmortel (NB). Het bedrijf is een biologisch dynamisch melkveebedrijf met een bedrijfsoppervlakte van 43 hectare. Het bedrijf is gelegen in het grondgebied van het Nationaal Park De Loonse en Drunense Duinen en naast het natuurgebied De Brand. Het bedrijf is omgeschakeld naar een biologische en later naar een biologisch dynamische bedrijfsvoering om zich zo goed mogelijk aan de (omstandigheden van de) omgeving aan te passen. Men streeft erna om een landbouwbedrijf zonder grenzen te zijn. Verbreding vindt plaats op het gebied van o.a.: ouderen zorg, educatie (excursies, op boerderij en aangrenzend natuurgebied) en natuurbeheer. Voor de toekomst wil het bedrijf op zoek naar methoden om inkomsten uit de natuur te genereren, nu het bedrijf niet meer in aanmerking komt voor subsidies uit Programma Beheer. Internet: <http://www.hemelrijkschehoeve.nl>.

'Wij creëren ruimte. Niet specifiek, maar voor wat er op ons afkomt.
Dan zijn wij flexibel genoeg om ons aan te passen.'

Aanleiding en doel

Kennisnetwerk Multifunctionele Landbouw is de werktitel waaronder Praktijkonderzoek Plant en Omgeving en Praktijkonderzoek van de Animal Sciences Group van Wageningen UR in 2004 zijn gestart met het in kaart brengen van voorbeelden van praktijk-bedrijven die op een multifunctionele wijze opereren. In het kort richt de inventarisatie zich dus op bedrijven die hun bedrijfsvoering hebben uitgebreid met andere activiteiten dan een pure agrarische productietak.

In het officiële jargon worden de inspanningen van deze boeren weliswaar (h)erkend als vormen van ondernemerschap, maar worden bedoelde activiteiten tegelijk soms als 'hobbyïsme' of 'branchevreemd' aangemerkt. Momenteel is er een discussie gaande over de (economische) omvang van multifunctionele landbouw, en de vraag in hoeverre dit een reëel alternatief is voor schaalvergroting en verdergaande intensivering en specialisatie van agrarische productie. Toch lijkt de groep die zich met multifunctionele landbouw bezighoudt eerder te groeien dan af te nemen. Ook zijn er signalen dat een dergelijke verbreding moet worden gestimuleerd, onder meer omdat dit soort innovaties voor de landbouw in de breedte van belang kunnen zijn en het contact met de maatschappij kan herstellen. Nieuwe economische activiteiten in het landelijk gebied kunnen bovendien een essentiële bijdrage leveren aan diverse beleidsdoelstellingen met betrekking tot het behoud van openheid en cultuurhistorische waarden van het landelijk gebied, de leefbaarheid van kleine kernen, behoud van biodiversiteit, een goede waterkwaliteit, enz., enz.

Gelet op de economische omstandigheden en de complexiteit van het hedendaags agrarisch ondernemerschap - de omringende wet- en regelgeving, de eisen gesteld aan de landbouw zelf en de landschappelijke omgeving waarin deze moet worden beoefend - wordt de spoeling voor het uitblinken in exclusiviteit en product steeds dunner. In de melkveehouderij wordt dit fenomeen wel omschreven in de begrippen 'veelmelkers' en 'omgevingsmelkers'. De eerste categorie richt zich op kwantitatief en kwalitatief hoge productie, de tweede groep kiest - vaak bewust - om in deze 'rat

race' niet mee te doen en in plaats daarvan andere, nieuwe vormen van productvoering toe te passen. Voortschrijdend inzicht en de behoefte aan maatschappelijk verantwoord handelen liggen meestal ten grondslag aan die keuze. Ook de markt (keten) en de consument (klant) vragen om nieuwe manieren van omgaan met landbouw en natuur, waardoor er vraag ontstaat naar deze andere producten. Ten slotte kan deze verbreding ten opzichte van de agrarische kernactiviteit worden gezien als een trend die op termijn en geflankeerd door beleid kan bijdragen aan de door het Rijk gewenste beleid voor een duurzaam en leefbaar platteland.

Vraag en aanbod lijken er dus op aan te sturen dat we de traditionele manier van kijken naar de sector moeten loslaten. Een groeiende maatschappelijke vraag maakt dat we multifunctionele landbouw moeten koesteren. Dat geldt voor zowel onderzoek als beleidsontwikkeling. Wageningen UR heeft daartoe een eerste stap gezet. Door de oprichting van een kennisnetwerk willen we kijken om welke vormen van multifunctionele landbouw het gaat, wat het economisch rendement is van de betreffende bedrijven, welke persoonlijkheidskenmerken de multifunctionele ondernemers typeren, welke obstakels ze onderweg tegenkomen en welke overeenkomsten en verschillen ze onderling vertonen.

In totaal 18 bedrijven die zich met multifunctionele landbouw bezighouden zijn benaderd met de vraag om te participeren in een kennisnetwerk met als doel kennis en inzicht te vergaren over deze specifieke vormen van landbouw. En om vanuit die analyse te werken aan communicatievormen die ertoe bijdragen dat actoren in het landbouwbeleid deze nieuwe vormen van ondernemen onderkennen en mogelijkheden bieden voor verdere ontwikkeling. In een metafoor: de marathon is wellicht de meest herkenbare, klassieke discipline, maar ook de triatlon werd op den duur een volwaardige, olympische sport. Talent vraagt om een toekomst met aandacht en waardering voor geleverde prestaties. Het is aan ons om bestaande systemen voor dit nieuwe talent te ontsluiten en toegankelijk te maken.

Deelnemende bedrijven (2)

Landgoed De Olmenhorst, met als ondernemers Rosemarie en Florian de Clercq, is een fruitteeltbedrijf in Lissersbroek (NH). Het landgoed beslaat 31 hectare waarvan 16 hectare gebruikt wordt voor fruitteelt (appels en peren). De hoofdtakken van het landgoed zijn de fruitteelt met huisverkoop, de landgoedwinkel en het organiseren van feesten en partijen. Neventaken zijn de eigen horeca, aanbieden van arrangementen/excursies, verhuur van gebouwen aan derden en het laten adopteren van fruitbomen door de consument. Het doel voor de toekomst is om het concept ('eiland van rust midden in het geweld van de Randstad') en het merk van Landgoed De Olmenhorst beter te vermarkten en de activiteiten verder uit te bouwen. Hiervoor worden partners (uit)gezocht die hun eigen belang hebben in het ontwikkelen en behouden van hun eigen onderneming dat deel uit maakt van het concept De Olmenhorst.

Internet: <http://www.olmenhorst.nl/> / <http://www.adopteereenappelboom.nl/>

De Stadsboerderij Almere maakt onderdeel uit van het stadslandgoed De Kemphaan in Almere (Fl.). In 1995 zijn Tineke van den Berg en haar man Tom Saat dit bedrijf gestart. Het is een biologisch dynamisch gemengd bedrijf van ca. 600 hectare met een belangrijke maatschappelijke functie. Alle grond wordt gepacht van de gemeente Almere (akkerbouw/groenteteelt) en Staatsbosbeheer (vleesvee). Hiervan is honderd hectare bestemd voor akkerbouw en grove groenteteelt. Het overige

areaal betreft natuurland waar vleesvee graast. Daarnaast houden Van den Berg en Saat zich bezig met recreatie, educatie (i.s.m. natuur- en milieucentrum het Eksternest) en huisverkoop/boerenmarkten. Internet: <http://www.stadsboerderijalmere.nl>.

De Terp van Jeroen Robbers is gelegen in Erichem (Gld.) Het bedrijf beslaat 90 hectare en bestaat uit twee belangrijke peilers; biologische pompoenteelt en biologische vleesveehouderij. In totaal beschikt het bedrijf over 11 hectare grond in eigendom en 79 hectare land dat wordt gepacht van Staatsbosbeheer op het Landgoed Soelen. De afzet van de pompoenen loopt onder andere via Albert Heijn. Het bedrijf heeft zich inmiddels gespecialiseerd in alle aspecten van de pompoenteelt. Nevenactiviteiten zijn

huisverkoop van vlees, zorg (dagbesteding voor verstandelijk gehandicapten), verhuur van cursusruimte en natuur. Het doel van het bedrijf wordt geleid door het ideaal om een gemengd bedrijf te realiseren, dat past in zijn omgeving en waarin gesloten kringlopen van nutriënten bestaan. De nadruk zal hierbij liggen op de doelstelling: het verbreden van de activiteiten van het bedrijf, met name in de pompoenteelt.

Internet: <http://www.cvdeterp.nl/>

Op het bedrijf van Peter en Franca Swinkels in Maarheeze (NB) zijn twee bedrijven ondergebracht. Er is een vleesvarkensbedrijf en de zorgboerderij Klaterspeel. Uit eigen ervaringen en achtergrond (opleiding en werkzaamheden in de zorg) van Franca Swinkels ontstond het besef dat betere zorg geleverd zou kunnen worden in een kleinschaliger instelling met meer flexibiliteit en dat een boerderij een goede omgeving is om deze zorg te bieden. Hieruit is zorgboerderij Klaterspeel ontstaan. Naast cliënten met een lichamelijke handicap, autisme en psychische stoornissen worden ook kinderen na schooltijd en op zaterdag opgevangen. Het gaat hier om kinderen die speciale aandacht en speciale begeleiding nodig hebben. Het doel is om deze zorgtak op korte termijn verder uit te bouwen. De

lange termijn doelstelling voor het bedrijf moet verder ontwikkeld worden en is mede afhankelijk van de ideeën van de kinderen. Het gaat hier om een plan voor een speciaal zwembad voor gehandicapten, waar zwemles en therapie gegeven kan worden. <http://www.zorgboeren.nl/zorgboer/boerderij.php?boerid=312&r=1>

Wat verstaan we onder multifunctionele landbouw?

In letters

Op de vraag naar een definitie van het begrip multifunctionele landbouw is (nog) geen eenduidig antwoord mogelijk. In een definitie van Prof. Jan Douwe van der Ploeg (WUR) is sprake van ten minste drie ontwikkelingsrichtingen, te weten verdieping, verbreding en herfundering:

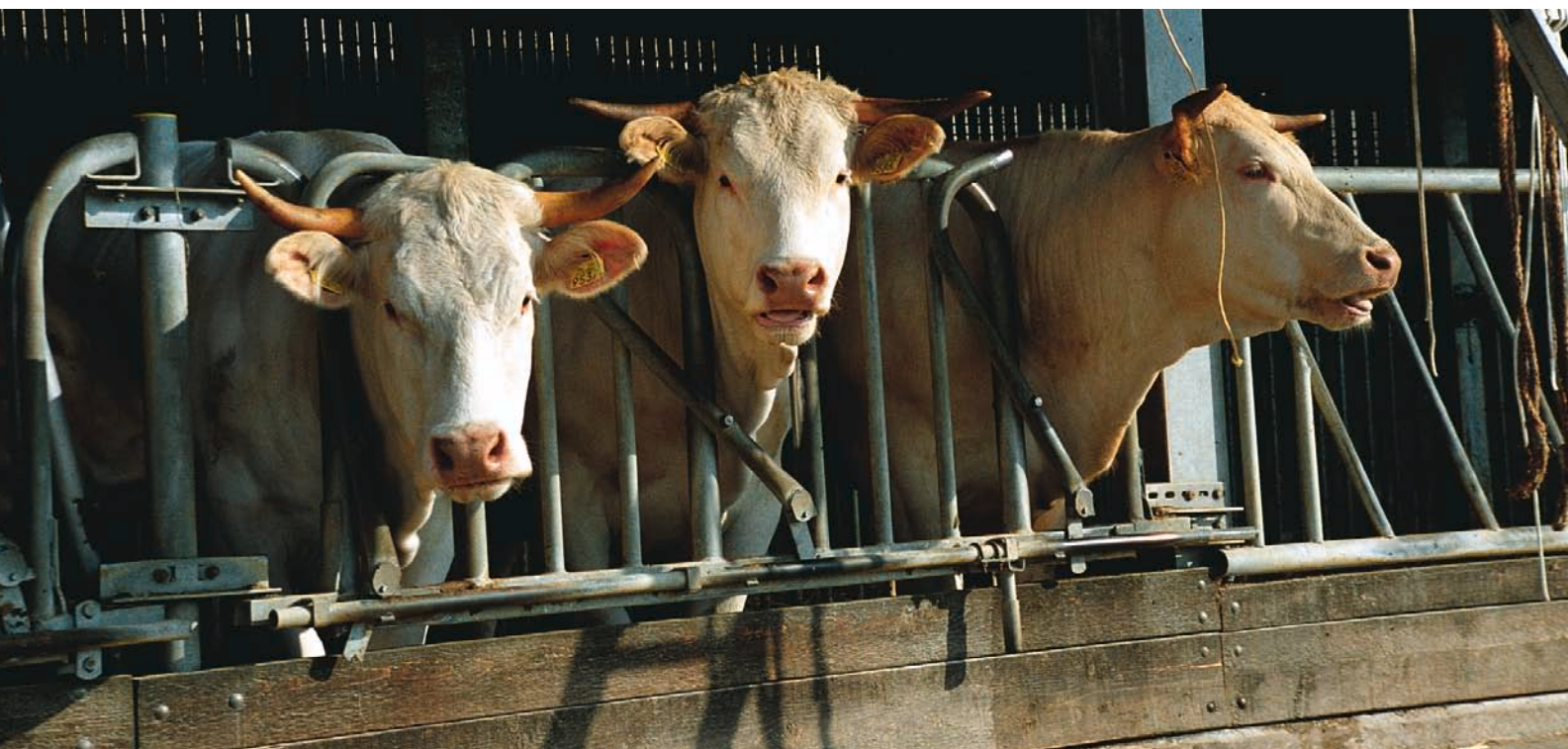
- Verdieping betekent een verhoging van de toegevoegde waarde van de gangbare agrarische productie op het boerenbedrijf, bijvoorbeeld richting biologische productie, streekproducten, of het zelf verwerken en vermarkten van eigen producten.
- Verbreding is de uitbouw van de gangbare landbouw in een nieuwe, niet-agrarische richting, zoals natuur- en landschapsbeheer, agrotourisme, zorglandbouw en energieproductie.
- Herfundering is tweeledig en bestaat uit 'zuinig boeren' (de productiekosten zo laag mogelijk houden) en pluriactiviteit, dat wil zeggen: inkomsten uit arbeid buiten het eigen bedrijf om verdienen.

Kennisnetwerk Multifunctionele Landbouw richt zich op de ontwikkelingsrichtingen verdieping en verbreding.

In cijfers

Onderzoek van het CBS (landbouwtellingen) laat zien dat 20% van de agrarische sector op de een of andere manier bezig is met verbreding; andere onderzoeken (Van der Ploeg, WUR Rurale Sociologie) spreken zelfs van 40%. Ook blijkt dat verbreding in de ene agrarische tak vaker voorkomt dan in de andere en dat bepaalde verbredingsactiviteiten een voorkeur genieten. WUR boog zich over een grove selectie van 260 verbrede bedrijven om een gemeenschappelijke deler te destilleren. Bedrijven met verbrede activiteiten bleken voor tweederde uit Biologische of Biologisch Dynamische landbouwbedrijven te bestaan. Het gaat bovendien vaak om complexe bedrijven met twee of meer agrarische productietakken in combinatie met twee of meer verbredingsactiviteiten.

De vraag is of deze varianten op de klassieke landbouw uitsluitend het gevolg zijn van persoonlijke behoefte aan diversificatie of dat ze mede worden aangejaagd door een economische noodzaak tot overleven. Een deel van het onderzoek richt zich dan ook op het bepalen van de rentabiliteit van multifunctionele landbouw en de vraag hoe het rendement van de neventakken zich verhoudt tot dat van de oorspronkelijke landbouwproductie.

Werkwijze: wat is er gebeurd en hoe?

Vooraf

In het najaar van 2003 zijn de eerste palen geslagen voor een structurele benadering van het fenomeen multifunctionele landbouw. Door middel van vier regionale bijeenkomsten (rondetafel-gesprekken) zijn 15 bedrijven benaderd met de vraag waaraan een kennisnetwerk zou moeten voldoen. De bedrijven werden bevroegd op obstakels, motivatie en drijfveren. Een analyse van een bestaande database met 260 verbrede bedrijven leidde tot een aanscherping van de onderzoeksvragen, waarna de aanpak, randvoorwaarden en instrumenten om een nieuw kennisnetwerk van de grond te tillen werden getoetst aan al bestaande praktijk-netwerken binnen WUR.

Werving van bedrijven/criteria

In de periode februari tot en met juli 2004 is gestart met de selectie en werving van multifunctionele-bedrijven. Bij de selectie is uiteindelijk gekozen voor een enkelvoudig adagium:

- deelnemers moeten zogenoemde 'eerstelingen' zijn op het gebied van multifunctionele landbouw en bereid zijn hierover te communiceren.

Omdat het gaat om een eerste verkenning en om hypothesen met een open vizier te kunnen toetsen, is besloten om geen eisen te stellen aan de omvang van de bedrijven of aan de inkomstenver-

deling over de primaire en nevenactiviteiten. Wel was een voorwaarde dat de landbouw een 'aanzienlijk' deel van het inkomen voortbrengt. Representativiteit qua sector of verbredingsvariant is in dit stadium van onderzoek niet nagestreefd; er is juist gemikt op een spreiding in verbredingsvarianten en agrarische sectoren. In plaats van gemiddelden is gezocht naar een breed spectrum van voorbeelden van multifunctionele landbouw, waarbij wel sprake moest zijn van een redelijk evenwichtige landelijke spreiding. Dit heeft geresulteerd in 30 benaderde bedrijven. Voor deze potentiële doelgroep is een informatiefolder ontwikkeld, er zijn interviews gehouden en er zijn vragenlijsten over het ondernemerschap (zie bijlage) voorgelegd. Bedoeling was om te komen tot 20 deelnemers aan het kennisnetwerk, uiteindelijk zijn er 18 geworden. Weerstand hadden veelal te maken met het gevraagde tijdsbeslag, twijfel over rendement of het 'overvraagd' zijn (reeds participant in diverse andere projecten) van de betreffende ondernemer.

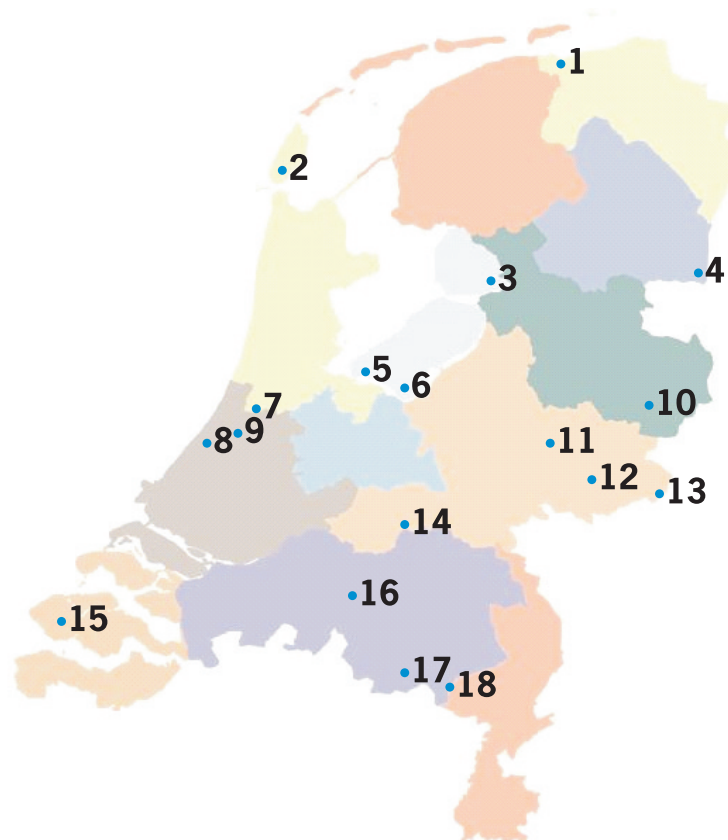
Van de 18 deelnemende bedrijven zijn vervolgens in de periode juli/augustus 2004 de boekhoudrapporten opgevraagd en bewerkt tot een fiscaal en bedrijfseconomisch overzicht. Hierbij is geprobeerd om zoveel mogelijk onderscheid te maken tussen de verschillende hoofd- en neventakken om inzicht te krijgen in de opbrengsten van verbreding. Daarnaast zijn de resultaten uit de vragenlijsten bewerkt tot individuele scores.

'Verbreding was nodig om personeel aan te kunnen houden.
Dus pa ging kaas maken, die ma dan verkocht.'

Geografische ligging deelnemende bedrijven

Deelnemers

#	1	Nieuw Bromo	Hornhuizen
#	2	Bloembollenbedrijf Lap	Den Hoorn (Texel)
###	3	De Eerste	Marknesse
##	4	Scholtenszathe	Klazienaveen
###	5	Stadsboerderij Almere	Almere
####	6	De Zonnehoeve	Zeewolde
###	7	De Olmenhorst	Lisserbroek
#	8	Boerderij Akkerlust	Stompwijk
###	9	Boerderij 't Geertje	Zoeterwoude
###	10	Het Exoo	Enter
###	11	Agrarisch Cultuurgoed	Voorst
###	12	Zorgboerderij Het Trefpunt	Zelhem
####	13	De Zonnebloem	Winterswijk-Brinkheurne
###	14	De Terp	Erichem
##	15	Kaasboerderij Schellach	Middelburg
###	16	De Hemelrijksche Hoeve	Biezenmortel
###	17	Philips Fruittuin Wielewaal	Eindhoven
#	18	Zorgboerderij Klaterspeel	Maarheeze

Vormen van multifunctionele landbouw

- # Natuur-, water- en/of landschapsbeheer
- # Zorg
- # Educatie en/of recreatie
- # Productverwerking en/of huisverkoop

Korte bedrijfsbeschrijvingen van deze bedrijven zijn verspreid in dit rapport opgenomen.

Eerste netwerkbijeenkomst

Op 3 november 2004 is met de 18 deelnemers een workshop belegd. Tijdens een presentatie zijn de bedrijfsanalyses en ondernemerseigenschappen als groepsresultaat aan de deelnemers voorgelegd. Dit materiaal diende als input voor een discussie waarin ondernemers en onderzoekers gezamenlijk zijn gekomen tot een formulering van belangrijke kwesties en thema's (zie elders in dit rapport). De bijeenkomst was tevens bedoeld om elkaar te leren kennen en inspiratie op te doen dankzij sessies rondom keten/marktdenken en product/conceptgeoriënteerde werken.

Eindsprint 2004

De laatste maanden van 2004 zijn besteed aan uitgebreide individuele rapportages over de deelnemende bedrijven. Ze bevatten per onderneming een terugblik op de ontstaansgeschiedenis van de gekozen verbredingsvariant(en) en een schets van huidige en toekomstige ontwikkelingen.

Daarnaast zijn er per bedrijf een aantal analyses uitgevoerd:

- een bedrijfseconomische analyse aan de hand van het boekhoudrapport;
- een profielanalyse van de individuele ondernemerseigenschappen (en meewerkende partners), beide resulterend in;
- een samenvattende bedrijfsanalyse (zie het onderdeel resultaten).

In december is een begin gemaakt met de ontwikkeling van een overkoepelend communicatieplan, waarin op strategische wijze wordt gewerkt aan het breder neerzetten van de doelstellingen van multifunctionele landbouw. Hiervoor is tevens gezocht naar een aansprekende naam en kernboodschap voor het Kennisnetwerk. Tot slot zijn de voorbereidingen getroffen voor een 2-daagse workshop die in februari 2005 zal worden belegd in het kader van intervisie (ondernemers reflecteren op elkaars bedrijven) en visieontwikkeling op de positie en toekomst van de multifunctionele landbouw in Nederland.

Resultaten

De uitkomsten uit de analyses moeten worden gezien door verschillende brillen. Dat hangt samen met het doel dat door diverse betrokkenen met het Kennisnetwerk wordt nagestreefd, waarbij sprake is van onderscheiden belangen voor:

- De opdrachtgever (LNV)
- Het netwerk-zelf en de ondernemers
- De onderzoekers (WUR).

De geformuleerde doelen luiden:

- Inzicht in kritische succesfactoren en obstakels voor verbreding;
- Inzicht in het rendement van de verschillende takken;
- Inzicht in thema's en kwesties om met elkaar aan te werken;
- Spiegeling, intervisie en inspiratie;
- Groepsgewijs aan thema's en aandachtspunten werken.

People, profit en planet

De gekozen werkwijze – van breed naar smal – heeft in de eerste plaats enorm veel onderzoeksmateriaal opgeleverd in de vorm van statistieken en verhalen. De intensieve kennismakingsvorm met de 18 bedrijven - interviews, vragenlijsten en boekhoudrapporten – maakt het mogelijk zowel aan de people- als aan de profitkant een aantal conclusies te verbinden. Daarbij gaat het enerzijds om persoonlijkheidskenmerken en competenties van de ondernemers en anderzijds om het rendement van de activiteiten en de oorzaken voor verschillen.

People

Persoonlijkheidskenmerken

1. De ondernemers die zich (in dit onderzoek!) bezighouden met multifunctionele landbouw (verbreding en verdieping) hebben geen doorsnee-kijk op hun betekenis voor werk en samenleving. Ze zoeken méér dan alleen geldelijke opbrengsten en zien uitdaging in nieuwe markten, producten en concepten.
2. Hun keuze voor inkomensvarianten naast de primaire productietak en daarin pionier willen zijn, komt voort uit idealisme gekoppeld aan lef. Ze zijn in staat om zonder al te veel randvoorwaarden en hulp concreet invulling te geven aan wat ze belangrijk vinden.
3. Naast avonturiers zijn het markt- en omgevingsbewuste 'kooplui' die zichzelf en hun product goed weten te promoten en zich ook vereenzelvigen met hun product.

4. Creativiteit en nieuwsgierigheid scoren hoog; het zijn leiders die risico willen en durven nemen en obstakels niet uit de weg gaan. Reflectie op hun eigen functioneren en op ontwikkelingen wordt belangrijk gevonden; beslissingen worden vaak op gevoel genomen.

Bedrijfsprofielen

Hoewel de bedrijven niet over één kam kunnen worden geschoren qua productassortiment en bedrijfsresultaat zijn er een aantal gemeenschappelijke delers:

- de bedrijven zoeken verbinding met de samenleving en de ondernemers willen primair boeren en 'iets met mensen';
- de bedrijven zijn toegankelijk en eigentijds; de ondernemers stellen hun bedrijf (fysiek en virtueel) open en profileren zich met een eigen gezicht;
- de bedrijven kenmerken zich als innovatief vooral vanwege houding en gedrag van de ondernemer;
- de bedrijven willen vooral onderscheidend zijn door hun keuze voor een nichemarkt;
- De bedrijven halen hun kennis niet uit het reguliere netwerk van bedrijfsadviseurs, banken en belangenorganisaties en collega-boeren, maar uit de samenleving, collega-vernieuwers en uit hun menselijk bedrijfskapitaal.

Knelpunten

1. De veelheid van taken en takken en het niet altijd strategisch plannen wordt door de deelnemers genoemd als valkuil voor een soepele organisatie van arbeid en management.
2. Daarnaast is er een spanningsveld tussen een ambitieuze koploper willen zijn en het zoeken naar samenwerking.
3. De ondernemers geven aan zich soms vaktechnisch gemankeerd te voelen; hun pioniersrol brengt met zich mee dat ze alles zelf moeten ontdekken en doen ('learning by doing').
4. Doordat zij hebben gekozen voor een alternatieve vorm van 'boeren' ervaren ze weerstand in hun contacten met de meer traditionele landbouwsectoren en er wordt niet bij elkaar te rade gegaan voor uitwisseling en advies.
5. De ondernemers voelen zich binnen de landbouw 'eilandbewoners' omdat ze binnen het gangbare systeem geen erkenning krijgen, waardoor samenwerking en synergie met de mainstream-landbouw wordt bemoeilijkt. Wel krijgen ondernemers erkenning van de consument.
6. Veel ondernemers ervaren een veelheid aan institutionele belemmeringen (van lokaal tot Europees niveau) voor een verdere ontwikkeling van hun bedrijf en activiteiten, die een zware wissel trekken op hun energie, uithoudingsvermogen en creativiteit.

Profit

Rendement van de activiteiten

Het afgelopen jaar (2004) is vooral een oriënterend studiejaar geweest voor onderzoekers en ondernemers, waarbij de vraag of verbreding en verdeling van tijd, geld en energie over meerdere activiteiten resulteert in hogere opbrengsten nog niet definitief beantwoord is. Aan het rendement van de activiteiten kunnen dus nog geen definitieve conclusies worden verbonden. Dit heeft een aantal oorzaken:

1. Er zijn verschillende indicatoren om de rentabiliteit te berekenen. In dit stadium van het onderzoek is uitsluitend gekeken naar de factor arbeidsvergoeding per gewerkt uur; andere indicatoren pakken anders uit.
2. Zaken als afschrijving en toerekening hebben invloed op de balans. Er moet nog een eenduidige methodiek gekozen worden waarop deze zaken in het eindresultaat worden meegenomen. Er ontbreekt een normatief gemeenschappelijk referentiekader.
3. Sommige cijfers ontbreken en marginale activiteiten worden door sommige ondernemers op nul gezet.
4. De resultaten van de fiscale analyses zijn in dit project gebaseerd op één boekjaar en we zien grote verschillen tussen verschillende jaren.

Binnen deze kaders zijn wel aannames te doen. Zo blijkt binnen de multifunctionele ondernemers dat hun primaire agrarische tak nauwelijks rendabel en soms zelfs verliesgevend is. De vraag is echter of dit afwijkt van gangbare productiebedrijven en wat zijn goede referentiewaarden? Eén van de discussievragen vooraf was of verbreding een reactie is op slecht renderende agrarische productie, óf leidt het opstarten van diverse andere activiteiten tot een verminderde aandacht voor een dalend rendement van de agrarische productie? Dit zijn belangrijke vragen voor het beleid en voor het perspectief van multifunctionele landbouw voor de 'gangbare' agrarische sector.

‘Je moet professioneel zijn, maar niet te gelikt.
Het boerderijgevoel is ook voor onze klanten belangrijk.’

Uit de analyse van de bedrijven en ondernemerseigenschappen trekken wij de voorlopige conclusie dat verbreding geen gemakkelijker te kopiëren truc is waarmee eenslechts renderend bedrijf kan overleven. De succesvolle bedrijven in ons netwerk worden gekenmerkt door ondernemers die vanuit overtuiging (idealen), met lef en creativiteit nieuwe kansen oppakken, en deze met durf, vasthoudendheid en goed ondernemerschap economisch tot een succes weten te maken. Dit betekent tevens dat multifunctionele landbouw voor de gangbare agrarische sector alleen een optie is, wanneer stevig wordt ingezet op het versterken en ontwikkelen van het ondernemerschap.

Uit de gegevens blijkt bovendien dat de verbredingsactiviteiten meer inkomen genereren dan de landbouwproductie, maar ook hier zijn grote verschillen waarvan de oorzaak nog niet duidelijk is. Het blijkt terdege mogelijk om met bijvoorbeeld productverwerking en huisverkoop een goede boterham te verdienen, maar dit beeld vertonen niet alle multifunctionele ondernemers die in deze niche actief zijn. Bedrijven scoren dus op eenzelfde activiteit totaal uiteenlopende resultaten; nader onderzoek over de oorzaken daarvan is nodig om daar betrouwbare eindconclusies uit te destilleren. Er is daarom behoefte aan objectieve indicatoren en methodieken om de opbrengsten en kosten te berekenen. De intervisiebijeenkomst die in februari 2005 staat gepland, zal zich ook op dit soort vragen richten.

Planet

In de bedrijfsanalyses is veel materiaal dat betrekking heeft op de omgeving van bedrijven verzameld. In letterlijke zin: het landschap, de natuur, de beschikbare gebouwen en gronden; maar ook in figuurlijke zin: de regionale markt, consumenten en recreanten, het lokale en regionale beleid (en alle obstakels daarin), etc. Vooralsnog hebben we daar (nog) geen analyse van gemaakt, veel zaken zijn beschrijvend, situatiespecifiek, en liggen deels buiten de invloedssfeer van de betrokken ondernemers. Dat neemt niet weg dat die omgeving sterk bepalend kan zijn voor de potenties, de keuzes en ontwikkelingen op de bedrijven.

Andersom zijn veel van de ondernemers sterk gemotiveerd en geïnspireerd in hun denken over duurzaam ondernemen en de rol van landbouw in onze samenleving. Er leven onder de deelnemers uitgesproken visies op duurzame voedselproductie, op mens- en natuurvriendelijk ondernemen, op de relatie tussen stad en platteland. In het vervolg van het project zullen we aan dit thema zeker nadere aandacht geven.

Deelnemende bedrijven (3)

De Zonnebloem

De Zonnebloem, het bedrijf van de broers Gerhard en Jan te Voortwis en hun families is gelegen in het buurtschap Brinkheurne in Winterswijk (Gld.). Het bedrijf is een biologisch gemengd bedrijf van 29 hectare. Het telen van zonnebloemen is de hoofdtak van het bedrijf. Daarnaast zorgt de recreatietak (kampeerterrein, groepsaccommodatie en appartementen) voor een belangrijk deel van het inkomen. De neventakken op het bedrijf zijn agrarisch natuur- en landschapsbeheer, het verzorgen van educatieprogramma's, het vermarkten van het vleesvee via vleesabonnementen, verkoop van producten via de boerderijwinkel, de stalling van pensionpaarden, de verhuur van verwerkingsruimte aan DistrEko en het verlenen van zorg aan deelnemers van reïntegratie- en socialisatietrajecten. De hoofddoelstelling van het bedrijf is om een op zichzelf staande samenleving te creëren waarin in balans samen geleefd en gewerkt wordt. Voor de toekomst zijn er ideeën om de zorgtak en de recreatietak verder uit te breiden. Verder heeft het bedrijf tot doel om mensen de ruimte te bieden

voor het ontplooiën van hun eigen interesses, met de gedachte de mensen ideeën zelfstandig uit te laten voeren binnen een eigen onderneming. Internet: <http://www.dezonnebloem.nl>

LANDGOED

Scholtenszathe

Landgoed Scholtenszathe is van oorsprong een grootschalig akkerbouwbedrijf van ca. 1000 ha in Klazienaveen (Dr.). Rentmeester van dit bedrijf is Dhr. Jeroen Hemmes. Het bedrijf is gelegen tussen het Nationaal Natuurmonument Het Oosterbos en Het Nationaal Veenpark. Sinds 1998 is het bedrijf omgezet in een landgoed met akkerbouw (gangbaar en biologisch), natuur (ecologische verbindingss- zone van de EHS en bufferzone) en recreatie (openstelling). Deze omzetting heeft plaatsgevonden onder invloed van wijzigingen in het Europese landbouwbeleid, de planologische wensen van provincie Drenthe en de gemeente Emmen ten aanzien van de verdroging van naastgelegen natuurgebieden en de wensen van het bedrijf zelf. Binnenkort zullen 24 buitenplaatsen en 10 woningen op het landgoed gerealiseerd worden. Verder wordt gewerkt aan de plannen voor een hoofdgebouw op het landgoed dat dienst zal doen als restaurant, hotel, appartementen en eventueel als kuurhotel. Daarnaast zijn er plannen voor de aanleg van een golfbaan en een natuurcamping.

Internet: <http://www.scholtenszathe.nl>

Het Exoo, het bedrijf van Gerard en Annie Busger op Vollenbroek, is gelegen tussen Enter en Wierden (Ov.). Het is een biologisch veehouderijbedrijf, van 80 hectare met melkvee en varkens. Als neventakken heeft het bedrijf een boerderijwinkel, educatieactiviteiten, recreatie, waterbeheer en natuurbeheer. Een deel van de grond bij de boerderij is afgegraven om er de Regge weer te laten meanderen en om als retentiegebied te dienen. Een natuurpad loopt langs slootjes, een vleermuizenkelder, kikkerpoel en houtwallen met inheemse plantensoorten. In 2002 is het bedrijf gestart met de

teelt van eigen graan voor de veehouderij. Dit valt samen met de verhoogde eisen aan het biologische krachtvoer dat gevoerd mag worden en met de wens om kringlopen op het bedrijf te sluiten. Het perceel waar graan wordt geteeld wordt gepacht van Staatsbosbeheer en is ondergebracht in een graanpakket. Het uiteindelijke doel van het bedrijf is een bedrijf te creëren dat zonder grote financiële consequenties overgenomen kan worden door de kinderen. Hierbij wordt nu gedacht om het bedrijf onder te brengen als landgoed in de NSW-regeling. Het bedrijf voldoet echter niet aan het percentage bos, maar wel aan het percentage natuur.

Internet: http://www.vvhp.nl/gids_aanbod.asp?Lidnummer=370689..

'Ik spit de regelgeving door op zoek naar de gaten. En daar stap ik dan in.'

Werkprogramma 2005

Het Kennisnetwerk dient naast een individueel doel voor de deelnemers (inspiratie, toetsing, verbetering van bedrijfsresultaat) ook een collectief doel. We willen het fenomeen Multifunctionele Landbouw prominenter profileren, opdat het op termijn wordt erkend en gehonoreerd als een eigentijdse en toekomstgerichte vorm voor een leefbaar en rendabel agrarisch bestaan.

Centraal bij de vervolgaanpak van het project staat dan ook de spreekbuis- en aanjaagfunctie van het netwerk. Anders gezegd: het netwerk wil initiatieven ontwikkelen die bijdragen aan de agendavorming van alle betrokkenen bij duurzame landschapsontwikkeling en landbouwbeleid.

Het werkprogramma voor 2005 haakt in belangrijke mate aan op thema's die door de ondernemers zelf zijn aangedragen. Naast professionalisering van de eigen bedrijfsvoering zijn regelgeving en beleidsontwikkeling daarin belangrijke speerpunten. Concreet staat 2005 in het teken van:

Ontmoetingen met beleid

In februari 2005 vindt een tweedaagse bijeenkomst plaats gericht op visieontwikkeling op de positie en integratie van multifunctionele landbouw. De visie wordt vervolgens met regelmaat en in directe ontmoetingen met LNV en andere ministeries, Belangenbehartigers en marktpartijen gepresenteerd en toegelicht met als doel het formuleren van actiepunten en het bewerkstelligen van binding en betrokkenheid van beleidsmakers bij de multifunctionele ondernemers.

Goodwill bij partnerpartijen

Op het gebied van product- naar conceptontwikkeling is het van belang ook andere partners te interesseren voor samenwerking en afname van het product Multifunctioneel te stimuleren. Ketenpartners kunnen o.a. worden gevonden in de landbouw-, zorg-, recreatie- en onderwijssector. Daartoe zal eerst een inventarisatie worden gedaan naar de huidige effecten van multifunctionele landbouw op deze terreinen, waarna er gesprekken zullen worden gevoerd met vertegenwoordigers uit de betreffende sectoren.

Slim combineren

Het Kennisnetwerk wil in 2005 een aantal projectvoorstellen ontwikkelen en uitvoeren op het gebied van waardecreatie door functiecombinaties. Bijvoorbeeld door op zoek te gaan naar bestaande combinaties die zich hebben bewezen in de praktijk, dan wel nieuwe combinaties te ontwikkelen, zoals waterberging/beleving/natuur, en die in innovatiewerkshops uit te werken en de resultaten ervan beschikbaar te stellen aan relevante partijen.

Deelnemende bedrijven (4)

Het Trefpunt

Het Trefpunt is het melkveebedrijf en zorgboerderij van Ab en Erna Hendriksen in Zelhem (Gld.). Het bedrijf is van oorsprong een melkveebedrijf van 15 hectare en 25 koeien. Het bedrijf is sinds 1999 uitgebreid met een zorgtak voor verstandelijk gehandicapten. Om voldoende activiteiten te kunnen bieden is het bedrijf uitgebreid met een tuinbouwtak (sierpompoeenen, sierheesters) en een winterwerkplaats. Het is de doelstelling om mensen met een verstandelijke beperking op een zo normaal mogelijke manier te laten deelnemen aan de werkzaamheden op het bedrijf. Voor de toekomst zijn er geen ontwikkelingen gepland naast het handhaven van de huidige bedrijfsvoering.

Internet: <http://www.zorgboerderijhettrefpunt.nl/>

Hotel Boerderij 'Akkerlust'

Familie van Boheemen

Boerderij Akkerlust van Peter en Coby van Boheemen is gelegen in Stompwijk (ZH) in het Groene Hart, vlak bij de grote steden Den Haag, Zoetermeer en Leiden. Boerderij Akkerlust is een melkveebedrijf van 30 hectare. Naast melkveehouderij biedt het bedrijf logies en ontbijt aan op het bedrijf. Er zijn vier kamers aanwezig met een maximale capaciteit van 20 personen. Daarnaast verzorgt het bedrijf excursies voor schoolkinderen, boerenlunches, kinderfeestjes en vrijgezellenparty's. Verder worden er fietsen verhuurd en bestaat de mogelijkheid om deel te nemen aan paard en wagenritten. Internet: <http://www.hotelboerderij.nl/>

Kaasboerderij Schellach is een familiebedrijf van de zussen Kwekkeboom. Het bedrijf is gelegen aan de rand van Middelburg (Zld.). Het bedrijf bestaat uit een akkerbouwbedrijf en een melkveebedrijf van in totaal 87,5 hectare. De bedrijfsvoering is afgestemd op de kaasmakerij, als belangrijkste product. Deze wordt samen met andere producten afgezet in de eigen boerderijwinkel. De producten van het eigen bedrijf zijn: kaas, karnemelk, boter, hangop, vlees, aardappelen, uien, meel en brood gebakken van eigen graan. Het assortiment van de winkel is verder uitgebreid met zuivelproducten van omliggende boeren zoals yoghurt, ijs, schapenkaas en geitenkaas. Verder worden er producten van naburige groentetelers en bloementelers verkocht. Als neventak worden

er op het bedrijf excursies gehouden. Het bedrijf is klaar met nieuwe aanpassingen (bouw nieuwe jongveestal en kaasmakerij) en zal de komende tijd met nog meer aanpassingen te maken krijgen in de verbouw van de winkel. De doelstelling van het bedrijf is om zo goed mogelijk in te spelen op de vragen van de consument en er wordt gewerkt aan een doorstart van een streekinitiatief voor het vermarkten van streekproducten, onder de naam Het Zeeuwse Land. Internet www.schellach.nl.

Nieuw Bromo

Het bedrijf Nieuw Bromo van Max van Tilburg is sinds 2002 gevestigd in Hornhuizen (Gr.). Daarvoor was het bedrijf gevestigd in Hagestein (U.). Hier was Max van Tilburg één van de oprichters van de V.A.N.L. Den Hâneker. Nieuw Bromo is een biologisch-dynamisch melkveebedrijf van 76 hectare en 80 melkkoeien. De akkerbouw staat op dit bedrijf in dienst van de melkveehouderij. De gewassen die hier worden teelt zijn gras, snijmaïs, wintertarwe en klaverzaad. Daarnaast heeft Van Tilburg 2,5 hectare botanische weide, in het kader van Programma Beheer, waar hij de droge koeien op laat grazen. Van Tilburg wil in het voorjaar van 2005 zich met melkverwerking gaan bezighouden. Ten eerste kan hij door de introductie van een nieuw product meer geld voor zijn melk krijgen. Ten tweede raakt hij hierdoor minder afhankelijk van de melkhandelaren.

'Je weet nooit wat er nog meer uit voortkomt. Dat is leuk!'

Verdieping en inspiratie

Bijeenkomsten van het Kennisnetwerk zullen zich richten op het verkennen van mogelijkheden om het zelfstandig ondernemerschap in relatie tot partijen verder te ontwikkelen. Dat kan zijn in relatie tot collega-ondernemers, bijvoorbeeld door het zoeken naar samenwerking, maar ook tot ketenpartners, die moeten meebewegen en het concept tot een gezamenlijk succes willen maken. Ook zaken als planning, professionalisering en prijsvorming komen aan de orde om aan de eigen leerbehoefte te voldoen.

Netwerken met netwerken

Het Kennisnetwerk zal zich in 2005 met een eigen naam en missie op de kaart zetten om zich richting markt, media, collega's en andere praktijknetwerken te kunnen profileren. Daarnaast wordt actief gezocht naar aansluiting bij andere initiatieven die te maken hebben met de toekomst van de landbouw in Nederland, of participeren in kennisuitwisseling- en kennisverspreidingsprojecten als De Melkvee Academie.

Bij de uitvoering van deze activiteiten laat het Kennisnetwerk zich in 2005 ondersteunen door het onderzoeks-/projectteam Multifunctionele Landbouw. Het projectteam heeft het volgende takenpakket voor zich vastgesteld:

1. Ondersteuning van het netwerk op het gebied van communicatie en procesbegeleiding;
2. Leveren van expertise bij de invulling van bijeenkomsten en workshops, door middel van sprekers dan wel presentaties;
3. Koppeling realiseren tussen vergelijkbare initiatieven en projecten of de ontwikkeling van projecten initiëren;
4. Verdieping en verder analyse van de rendabiliteit van multifunctionele landbouw op basis van nader onderzoek, aanvullende indicatoren en een uniform referentiekader;
5. Formuleren van een onderzoeksprogramma voor 2006 en verder, waarbij het Kennisnetwerk als klankbord dienst zal doen.

Deelnemende bedrijven (5)

De Philips Fruittuin Wielewaal, het bedrijf van Carlos en Anneke Faes, is een fruitteeltbedrijf van 12,3 hectare, gelegen aan de rand van Eindhoven (NB). Op het bedrijf wordt 6,8 hectare appels, 3,2 hectare peren en 0,4 hectare pruimen geteeld. Daarnaast verzorgt het bedrijf excursies, workshops en cursussen. Verkoop van de eigen producten vindt plaats in de eigen boerderijwinkel. Het assortiment van de winkel wordt aangevuld met fruit van de groothandel, biologische producten en streekproducten van collega-agrarisch ondernemers. Het bedrijf is op dit moment bezig met het uitwerken van een plan voor een geheel nieuwe verbredingsactiviteit in het fruitteeltbedrijf, namelijk een horecagelegenheid en belevingscentrum. Hierin staan de thema's fruitteelt en de regio centraal. Internet: www.philipsfruittuin.nl

eko-boerderij "de Eerste"

Ekoboerderij 'De Eerste' van Gerrit en Berdiene Marsman ligt in Marknesse (Fl.). Het bedrijf bestaat uit een aantal VOF's met diverse mensen. Naast Gerrit en zijn vrouw, zijn ook een zoon en twee andere compagnons eigenaren op het bedrijf. Het bedrijf is een ecologisch gemengd bedrijf van 76 hectare. Veehouderij (melkvee, vleesvarkens, leghennen), groenteteelt / akkerbouw, zuivel (kaas) en de afzet (huisverkoop en bezorgdienst) vormen de vijf hoofd takken van het bedrijf. In de toekomst zal er meer aandacht worden besteed aan de vermarkting van producten. Het bedrijf biedt mensen de ruimte om zichzelf verder te ontplooiën door een nieuwe activiteit op te starten. Als nevenactiviteit worden er excursies gehouden en is een windmolen geplaatst.

Internet: <http://www.eko-de-eerste.nl/>

't Geertje

Boerderij 't Geertje van Wim, Ada en Rick van Rijn is gelegen in Zoeterwoude (ZH), onder de rook van Zoetermeer. Het bedrijf is een landbouwbedrijf met het doel om (stads-) mensen en kinderen dichterbij de natuur, de landbouw en hun eigen voedsel te brengen. Dit doet men op kleine schaal waardoor

contact met dieren en producten mogelijk is. Het is een biologisch bedrijf van 30 hectare met melkkoeien, melkgeiten, varkens, kippen en hobbydieren. De geproduceerde producten (koeienkaas, geitenkaas, melk, yoghurt, karnemelk, varkensvlees) worden in de eigen winkel verkocht, naast andere streekproducten en biologische producten. De boerderij is aangesloten bij de Groene Hart landwinkels. Het bedrijf richt zich op educatie en recreatie van (stads-) mensen. Er is een zuivelproeverij/restaurant, er worden roeiboten, kano's en fietsen verhuurd, er zijn arrangementen voor verschillende doelgroepen (kindervakanties, vrijgezellenfeestjes, personeelsfeestjes, teambuildingsactiviteiten) en er zijn verschillende activiteiten op het bedrijf mogelijk (kaasmaken, workshops, roeien, kanoën, boerenlunch, sport en spel, werkzaamheden op de boerderij, rondleidingen, schilderen, etc.). Daarnaast is er een trekkersveld (camping) en zijn er twee trekkershutten aanwezig. Er wordt samen met de gemeente gewerkt aan een natuurpad over het bedrijf waarin de natuurwaarden en de cultuurhistorie van het gebied worden belicht. Er is een tweede bedrijf aangekocht waar wellicht in de toekomst een zorgboerderij met tuinbouw wordt opgezet, waar zorgvragers kunnen worden opgevangen en waarvan de producten in de winkel kunnen worden afgezet. Internet: <http://www.hetgeertje.nl/>

Boerderij Zonnehoeve ligt in de gemeente Zeewolde (Fl.). Het is het bedrijf van Piet IJzendoorn en Marja Molenaar. Het is een biologisch dynamisch gemengd melkvee en akkerbouw bedrijf van ca. 50 hectare, met daarnaast een stoeterij/paardenpension. Het bedrijf heeft meer dan duizend hectare natuurland in beheer die door begrazing met koeien en paarden in stand wordt gehouden. Verder houdt men zich op De Zonnehoeve bezig met het verlenen van jongerenzorg (drie gezinshuizen met in totaal 12 jongeren), het verzorgen van educatieve activiteiten en is er een bakkerij (een op zichzelf staande BV) op het bedrijf gevestigd. De Zonnehoeve heeft twee belangrijke doelstellingen. Ten

eerste het contact met de consument verbeteren en ten tweede de zorg verder specialiseren.

Internet: <http://www.zonnehoeve.net>

'Ik ben op een leeftijd dat ik niet meer alles hoeft te vragen.'

Conclusies

Met een flinke, extra inspanning is het in 2004 gelukt een brede, diverse kerngroep van multifunctionele bedrijven te formeren en inzicht te verkrijgen in de karakteristieken, de economische prestaties en de vragen en knelpunten van deze ondernemers.

Door de analyse van deze bedrijven is onze kennis en inzicht van multifunctionele landbouw vergroot, maar zijn ook de belangrijke onderzoeksvragen scherper en duidelijker geformuleerd.

Uit de analyse van de bedrijven en ondernemerseigenschappen trekken wij de voorlopige conclusie dat verbreding geen gemakkelijke te kopiëren truc is waarmee een slecht renderend bedrijf kan overleven. De succesvolle bedrijven worden gekenmerkt door ondernemers die vanuit overtuiging (idealen), met lef en creativiteit nieuwe kansen oppakken, en deze met vasthoudendheid en goed ondernemerschap economisch tot een succes weten te maken. Dit betekent tevens dat multifunctionele landbouw voor de gangbare agrarische sector alleen een optie is, wanneer stevig wordt ingezet op het versterken en ontwikkelen van ondernemerschap.

De deelnemende bedrijven en onderzoekers hebben samen een agenda opgesteld voor het werkplan van 2005, waarin de aanjaag- en spreekbuisfunctie van het netwerk centraal zullen staan. Het formuleren van een visie op de positie en ontwikkeling van multifunctionele landbouw zal opmaat zijn voor ontmoetingen met het beleid, belangenbehartigers en marktpartijen. Verder haakt het netwerk aan bij lopende initiatieven (slim combineren) en zal aandacht schenken aan onderlinge inspiratie.

Zo hoopt het netwerk duidelijk te kunnen maken dat multifunctionele landbouw een reëel alternatief is voor schaalvergoting en verdergaande intensivering en specialisatie van agrarische productie. Nieuwe economische activiteiten in het landelijke gebied kunnen een essentiële bijdrage leveren aan diverse beleidsdoelstellingen met betrekking tot het behoud van cultuurhistorische waarden, de leefbaarheid van kleine kernen, de biodiversiteit, een goede waterkwaliteit en rust, ruimte en openheid van het landelijke gebied.

Meer informatie

Animal Sciences Group, Wageningen UR
Marleen Braker
Postbus 65
8200 AB Lelystad
tel: 0320 - 293 393
e-mail: marleen.braker@wur.nl

Praktijkonderzoek Plant en Omgeving, Wageningen UR
Arjan Dekking
Postbus 430
8200 AK Lelystad
Tel: 0320- 291 624
e-mail: arjan.dekking@wur.nl

